

ЈАНА М. АЛЕКСИЋ*

Институт за књижевност и уметност, Београд

ЕТНОПСИХОЛОШКИ УВИДИ ДРАГИШЕ ВАСИЋА У КЊИЗИ КАРАКТЕР И МЕНТАЛИТЕТ ЈЕДНОГ ПОКОЛЕЊА

Сажетак: *Карактер и менталитет једног поколења* (1919) је расправа Драгише Васића о етнопсихолошким особинама српског народа. Са циљем да развеје стереотипе и погрешне судове Гистава Ле Бона, интелектуалца чији је дискурс колонијалан, самим тим и засићен предрасудама које у прогресивистичком кретању западне цивилизације генеришу нове, српски писац и публициста одгонета социокултурне и антрополошке карактеристике својих сународника и објашњава њихове мотиве да узму учешће у светским токовима у првим деценијама XX века. У раду се разграничавају типови дискурса посредно и непосредно заступљени у овој документарно-мемоарској прози, анализира се Васићев методолошки поступак, самерава степен дистанце од предмета истраживања и културноисторијски контекстуализују његови ставови и начин излагања. У узрочно-последичну везу са историјским тренутком настанка овог публицистичког рада, а то су прве године после Првог светског рата, доводи се, а потом и тумачи, етички кодекс и хабитус српске војске, које је Васић, као њихов ратни саборац, имао прилике да посведочи и опише.

Кључне речи: расправа, одбрана, поколење / генерација, рат, култура, цивилизација, оријенталистички дискурс, унутрашња другост

*Не стиђим се што сам,
како ви велише,
варварин са Балкана,
шла првавишине и буре.
Чујше сад,
и код нас има неке
вама неизнаше културе.
[...]*

*ми не бисмо поднели
ни урођеник прашумски да збој нас йлаче;
душа нам је простирана,
иако смо бројем мали.*

Десанка Максимовић, „Балканац“

* tiamataleksic@gmail.com

У моменту када је било неопходно резимирати ратне догађаје од 1912. до 1918. године и начинити пресек епохалног стања, Драгиша Васић саставља расправу о етнопсихолошким особинама српског народа. *Каракџер и менџалиџеш једној поколења* (1919) јединствена је одбрана духовног и културног профила историјске заједнице којој аутор припада. Руководјен унутрашњим осећајем за правду и истину, а располагајући сазнањима из непосредног искуства, као учесник балканских и Великог рата, он је благовремено конципирао спис неизоставан у сваком покушају нашег вековног саморазумевања.

Са циљем да развеје стереотипе и погрешне судове Гистава Ле Бона, интелектуалца чији је дискурс колонијалан, самим тим и засићен предрасудама које у прогресивистичком кретању западне цивилизације генеришу нове, Васић одгонета социокултурне и антрополошке карактеристике српског народа и објашњава њихову вољу да учествују у светскоисторијским токовима. У *Каракџеру и менџалиџешу једној поколења* имплицитно је постављено упозорење на заблуде које се стварају унутар појединих друштвених дисциплина, без обзира на подразумевајућу научну егзактност и опрез. Према Васићевим наводима, Гистав Ле Бон изриче следеће становиште:

О [балканске] народе ова цивилизација се само очешала; она их није изменила. Њихови су наследни карактери непроменљиви, јер су стабилизовани и управљани религијским веровањима и расним мржњама. Ове расе разликују се религијом, језиком, аспирацијама и мржњама, које су нарочито дубоке. Жестока мржња коју су мали балкански народи испољили противу Турака, последица је вековног угњетавања и она се манифестовала у бесној и дивљој освети угњетених према угњетачу. Ова наслеђена страст према Турцима била је жестока, али је она била још силнија између њих самих. Једном ослобођени од Турака, они се масакрирају без поштеде, тражећи да се увећају пљачкајући и уништавајући своје суседе... „Ропство турско беше, можда, политички режим најбоље прилагођен њиховом менталитету“ (Васић 1990: 6).¹

Поред тога, француски социолог и психолог, изједначавајући Бугаре са другим народима на Балканском полуострву, износи аргументе о њиховој свирепости и тврдњу да „су то били људи који оваплоћаваху једно вековно проклетство и који хтедоше да освете личне неправде“ (7). Васић се отуда са разлогом пита не чини ли се да се, у перспективи француског

¹ Сви наводи из овога дела дати су према следећем издању: Драгиша Васић, *Каракџер и менџалиџеш једној поколења*, Одабрана дела, приредио Маринко Арсић Ивков, Алтера – Траг, Београд 1990, 5–77; даље се, у загради, наводи само број странице.

научника, оно што се односи на „варваре“ тиче и грчког и српског и свих других народа на овим просторима, односно да код свих, без разлике, постоји та кобна особина „која се огледа и испољава код народа вековима потлачених, о њиховој колективној мржњи према угњетачу“ (Исто).²

Искривљено уверење о Србима као етничкој групи на Балканском полуострву, уверење које се руководи генерализацијама без истинске информисаности и познавања предмета који се анализира, али са привидним саосећањем због вековне потлачености, осим што је рефлекс охолог оријенталистичког дискурса, изазвано је једном изузетношћу, преступом. А тај преступ огледа се у томе што је неки скрајнут народ, сплетом ратних околности, изашао из пасивности својствене малим колонијализованим заједницама, и усудио се да се активније побрине о властитим државотворним и националним стварима, као што је био случај са Србима у балканским и Великом рату. Померивши се на европској сцени са периферије ка средишту историјских збивања у првим деценијама XX столећа, и променивши ток рата, Срби постају интригантан објект антрополошког занимања али и жртва лаконских уопштавања, чија је сврха да послужи као аргумент давно изграђеном стереотипу о народу са маргине империјалне европске цивилизације који треба покорити, асимилovati, експлоатисати.³

² У исказима Гистава Ле Бона које Васић жели да оповргне проналазимо елементе оријенталистичког дискурса, према Едварду Саиду, утемељеног на подели на „ми“, цивилизовани, и „они“, варвари: „нецивилизованима“ се намеће конструисан идентитет, обично схематизован и стереотипан. Функција такве представе, са нагласком на супериорност колонизатора, оправдава и рационализује културну хегемонију империјалних сила (в. Said 2002: 30). Саид у монографији *Оријентализам* истиче да је Оријент као предмет истраживања стручњака из друштвених и хуманистичких наука, међу којима су свакако и социолози и антрополози, заправо „европски изум“ а не објективно постојећа стварност. Вековима је европска цивилизација, уз подршку политичких и академских институција, градила, тачније конструисала властити идентитет на контрастној слици Оријента (в. Said 2008: 1–28).

³ Васић у својој расправи полемиче са дискурсом који бисмо могли подвести под појам „погранични оријентализам“ (frontier Orientalism). Саидов концепт оријентализма Андре Гингрич разматра и прилагођава представама које у дужем историјском периоду владају у контексту Централне и Југоисточне Европе (Gingrich 1996, 1998). Док се Саидов концепт односи преваходно на француско и енглеско колонијално присуство на удаљеним територијама (као и постколонијална политика САД), не узимајући у обзир хабзбуршке, руске и шпанске третмане и представе Оријента (Said 1996: 118), Гингричов термин покрива интерпретативни модел сложених односа на самом европском континенту, тачније – концептуализује представу о „оближњим уљезима“ на „нашој“ граници, који не морају нужно бити егзотични, подређени поданици, слуге или робови (Gingrich 2015: 62). Погранични оријентализам представља специфичнији и усмеренији вид оријенталистичког дискурса који је доминирао периферним подручјем Европе,

Зато Васић предузима нужну диференцијацију представа и квалификација српског народа, и као етничке заједнице и као духовно-повесног актера. Он настоји да га индивидуализује и еманципује од хегемонијалног дискурса о егзотичним, премодерним балканским народима. Заправо, он се отворено и аргументовано супротставља Ле Боновом културолошком уопштавању и конструисању наратива о балканским народима као о „унутрашњој другости“ (Todorova 1999: 323), с обзиром на то да је реч о географски припадајућем подручју Европе.⁴

У својој расправи Васић примењује и хоризонтални и вертикални метод: српски народ описује у контексту сувремених цивилизацијских токова, и самерава са предачким наслеђем, то јест са колективним кретањем и смењивањем сентимената на дијахронијској оси националне историје. Студији епистемолошки кредибилитет даје то што њен аутор, који је уједно и писац

изложеним учесталијим интеракцијама са муслиманским друштвима крајем средњег века и почетком раног модерног доба (Исто: 61–63). *Дрући* сада представља претњу која стално вреба из пограничних области Средње, „цивилизоване“ Европе. Тај *грући*, према брижно одржаваној бинарној опозицији на „ми“ и „други“ – „оријенталци“, најчешће су Турци или муслимани уопште. Међутим, Гингрич истиче да друга страна описане опозиције флукутира, па се може јавити јеврејски или словенски (српски или руски) оријентални други (Исто: 61). Да су стратегије производње дискурса пограничног оријентализма са далекосежним фактичким последицама биле заступљене на нашим просторима убедљиво показују новија истраживања. Александар Палавестра је овај концепт анализирао на примеру односа аустроугарске управе на челу са Бењамином Калајем према Босни и Херцеговини као својој пограничној колонији након 1878. године. Символички снажну репрезентацију колонијалног дискурса у акцији пронашао је у дубокосежним идеолошким и политичким исходиштима Конгреса археолога и антрополога, одржаног у лето 1894. године у Земаљском музеју у Сарајеву, а у организацији Земаљске владе у Босни и Херцеговини (в. Palavestra 2014: 669–695). Са друге стране, Јелена Арсенијевић Митрић издвојила је и анализирала примере оријенталистичког дискурса у Андрићевој *Травничкој хроници*, тачније на примерима које је писац интегрисао у романескну причу посредством ликова који представљају европске посланике (аустроугарске и француске) у Травнику, и њихов надмени и стереотипни однос према земљи у којој су постављени као изасланици и представници својих држава (в. Arsenijević Mitrić 2018: 27–28).

⁴ Сличну стратегију којом су академски кругови Западне Европе дугорочно прибегавали у представљању периферних делова континента разоткрила је Марија Тодорова. Према њеним увидима, „Балкан је згодно послужио да апсорбује мноштво екстернализованих политичких, идеолошких и културних фрустрација које потичу из тензија и противречности својствених регионима и друштвима изван Балкана“ (Todorova 1999: 323). Она запажа да, аналогно Оријенту, „Балкан је послужио као складиште негативних карактеристика наспрам којих је конструисана позитивна и самохвална слика ‘Европејца’ и ‘Запада’“. Поновном појавом Истока и оријентализма као независних семантичких вредности, Балкан је остао кмет Европе, антицивилизација, њен алтер-его, њена тамна страна“ (Исто: 323–324).

и сведок и интелектуалац хладне главе, карактеристике српског народа образлаже из емпиријског и теоријског угла, настојећи да, што прибраније, конкретне животне чињенице споји са општим, начелним увидима о типу и генези људских активности.

Аутор полази од знања о искуству властитог колектива, које је идентично са његовим личним,⁵ па је тиме и проживљено, промишљено и изречено тако да се што је могуће прецизније сагледа његов психолошки домет. Дуална позиција писца омогућава му да напише „не толико историографско, колико историософско дело“ (Димитријевић 2008: 374) и да, из свог угла, одговори на питања смисла страдања и смрти, али и историјске путање нација (Исто). Васић овим списом уједно настоји да савлада баријере артикулације коју ствара стид, презир, умор и осећај да ратну трауму ретко ко може разумети – уколико јој и сам није био подвргнут, будући да га је, попут многих уметника и интелектуалаца, захватио талас разочарања друштвено-политичким исходом ослободилачких ратова.⁶ С тим у вези индикативно је и запажање Михајла Пантића да „разбијајући у *Карактеру и менталитету једној поколења* колективнопсихолошку парадигму Гистава Ле Бона о Србима као народу који воли рат, Васић, за противаргумент узима оно што, у виду доминанте, одређује и његову приповедну, фикцијску прозу – сопствену ужаснутост ратом“ (Пантић 2008: 206).⁷ Он, уз то, одлучује да се у миру суочи са том ужаснутошћу, како би размотрио праве особине својих сународника, показане управо у недавно окончаној граничној ситуацији.

⁵ Можда је стога и оправдан исказ једног од приређивача Васићевих дела да „његова биографија – то је историја Србије прве половине овога века“ (Арсид Ивков 1990: 1).

⁶ Контровверзни доживљај рата проналазимо у песми „Човек пева после рата“ Душана Васиљева, у роману *Дневник о Чарнојевићу* и коментарима *Лирике Ишак* Милоша Црњанског, у *Дану шестом* Растка Петровића, у приповеци „Преображење“ и у роману *Пијана земља* Милана Кашанина и, најпосле, у прозама „Реконвалесценти“ и „У гостима“, као и у роману *Црвене мајле* самог Драгише Васића. У полифоничној причи „Реконвалесценти“ проналазимо широку лепезу погледа на сврховитост страдања српског народа. Српска приповедна и мемоарска проза о Великом рату у уметнички видокруг уноси и нове теме, као што су, између осталих, индивидуални анархизам, односно интимна побуњена субјективност, релативизација патријархалног етоса, субверзија националног самопрегора, деконструкција друштвених и војних структура (колико посредством активности јунака, толико и литерарним средствима као што су хипербола, иронија, сарказам, карикатура или пародија). О томе видети више у: Алексић 2018: 490.

⁷ Дуња Душанић књижевноисторијску релевантност „ратне књижевности“, како фикционалне тако и документарне, открива управо у њеној способности сведочења, при чему је сведок инстанца која полаже „ексклузивно морално право на приповедање о страхотама, на приказивање патње, смрти и разарања заснованог на ‘ауторитету непосредног искуства’“ (Душанић 2017: 18).

Упутно је стога зауставити се на одредници *поколење* у наслову ове Васићеве публикације, објављене 1919. године. Поколење се испоставља као носилац и сведок балканских и Првог светског рата, чиме се локализује на цивилизацијској мапи, односно на генерацијској оси прошлих и будућих. Управо су се на ратној генерацији преломиле духовне тежње једног дела колектива или колективне душе (*Gesamtgeist*) и доминанте духа времена (*Zeitgeist*). Отуда се генерацијско јединство, ако се осврнемо на разматрања социолога Карла Манхајма, „суштински састоји од сличности локације извесног броја појединаца унутар друштвене целине“ (Манхајм 2009: 349). Друштвена локација *генерација* се, сагласно томе, заснива не само „на постојању биолошког ритма у људском постојању – на факторима живота и смрти, ограниченог животног века и старења“, захваљујући чему појединци који припадају истој генерацији „стичу заједничку локацију у историјској димензији друштвеног процеса“ (Исто), већ и на идентичној улози коју ти појединци имају у друштвеноисторијским токовима (Исто: 350). Истоветна улога коју је велики део народа имао у ратовима од 1912. до 1918. године чини Манхајмово *заједничко језиро* – фундамент његовог духовно-историјског наступа и генерацијску *differentia specifica* (Исто: 364).

Поколењу је у Васићевој оптици егзистенцијална специфичност загарантована проласком кроз изузетно бременита ратна искушења, али је, истовремено, у њиховом постојању и историјском деловању доврхуњено кретање предака, обистињен њихов лик и дух, што се потом, опет посредством Васићевог поколења, као трансфер преноси на будућа поколења.

Ми смо живели у времену када је крајњи циљ друштва имао да буде: стварање што је могуће правичнијих и бољих услова за усавршавање највећег броја људских бића и да постигне што је могуће већу уштеду излишних мука, напора и узалудних људских патњи. Овај циљ, истина, није био схваћен једнодушно, и они који нису веровали да је то последња реч морала постављали су друштву разне друге циљеве. Али је он припадао како једном делу елите скоро свих народних група, тако и највећем броју људских бића ових група, које се поводе за елитом. Њему је свесно или несвесно тежио највећи део човечанства; да га оствари била се ангажовала једна огромна снага (68).

Отуда не чуди што се, упркос одлучном противљењу и недвосмисленом оповргавању ставова Гистава Ле Бона, Васић усагласио са теоријском хипотезом француског научника о томе да је императив генерације која се жртвовала ради будућности да буде искрена према тој будућности, управо како њена жртва не би била обесмишљена.

И сваковрсни писци, као и предавања, својом неискреношћу условљавају редовно таму сваке епохе. Можда се тако и објашњава чињеница да искуство ранијих генерација остаје неискоришћено (62).⁸

Да би се било који етнопсихолошки елемент народа описао, потребно је имати на уму да је поколење кључни медијатор тога елемента, а тиме и његов најизразитији представник.

Ратно искуство аутора *Карактера и менталитета једног поколења* део је колективног. То саживљавање, односно прожимање мислећег субјекта и заједнице као тела које покрећу сила историје и унутрашњи наследовани императиви, такозвани атавизми, захтевало је интелектуалну надоградњу, унеколико и правовернију контекстуализацију етнопсихолошких хабитуса. Зато се у Васићевој расправи појам нације не користи као апстрактни теоријски ентитет или ментални конструкт, већ као нешто непосредно, опипљиво, чије се пулсирање најснажније осећа у измештеним егзистенцијалним условима рата.

Васић има на уму да се српска култура, зависно од својих оригиналних творевина и комбинације познатих елемената, обликује као одговарајућа аутентична целина чији се препознатљив профил исказује *образцем културе* (Јовановић 2008: 60). Васићев циљ је да расветли „етнопсихолошки израз српског колектива“, те „начин на који организује свој привредни, социјални и духовни живот и тиме потврђује своје људско постојање“ (Исто). Његова

⁸ Друштвеноисторијску и културну улогу поколења које је тема Васићевог етнопсихолошког претреса расветлио је Милан Кашанин у есеју „Три књижевна нараштаја“ (1929), а потом и у сећањима на Перу Слијепчевића (1974), назвавши је „сломљена генерација“. Са истим, васићевским социолошким параметрима на уму, тадашњи сарадник *Лешојиса Машице српске* отресито, али и са извесном дозом огорчења, указује на њихове животне поразе и трагичан расцеп у времену друштвене и моралне конфузије. Иако су их, према његовим увидима, саборност, као и осећај за заједницу, чинили бољима од њихових претходника, представници тога нараштаја носе епитет *шраичној* јер су многи пострадали у балканским и Првом светском рату, док су преживели њихови вршњаци, сломљени и тужни, након рата трајно заћутали и самовољно се повукли на маргину (Кашанин 2004: 169). Сломљена генерација, према Кашаниновом одређењу, изгубила је седам година у ратовима, „остављала своју младост и своје кости по аустријским и мађарским тамницама, десеткована и једва жива прелазила Албанију, борила се у Добруци и на Солунском фронту, лутала и просила у изгнанству од Рима до Лондона, ни ради чега другог до ради тога да њен народ и она с њиме може да живи као што живи цивилизовани свет“ (Исто: 69). У својим реминисценцијама и сумирањима аутор *Сусреша и њисама* (1974) не превиђа страшно историјско разочарање које је задесило ту генерацију. Њени припадници су након стварања толико жуђене заједничке краљевине, у коју су положили многе жртве, увидели да су управо они били највећи губитници (Исто).

запажања односе се на српску као традиционалну заједницу, мимо про-светитељско-хуманистичких опозиција *традиционално–модерно*. У обзир је узео укупно биће српског народа и изнутра га раслојио сходно потреби излагања, односно изношења аргументације и илустровања својих почетних ставова, обogaћујући своје полемичко излагање мемоарско-нарaтивним деловима.⁹ Имплицитно демонстрирајући научни релативизам, он је и могао да оспори максиме оријенталистичког дискурса.

Уколико узмемо те параметре у обзир, онда се не чини довољно одрживим закључак Мила Ломпара да Васић у *Каракџери и менаџменту једног поколења*, услед близине предмета о којем пише, српски народ посматра као изнутра недиференцирану, монолитну структуру, према чему „колективно начело исцрпљује све облике националне егзистенције“ (Ломпар 2005: 11). Таква сужена оптика, како Ломпар тврди, последица је ауторове унутрашње регресије „на патријархални пол у доживљају националне егзистенције, јер он обнавља непроблематичне топосе патријархалне слике српског друштва“ (Исто). Васићево поистовећивање колектива и појединца, па и самопројекција у националној егзистенцији, полазиште стога има у Васићевом одлучном непристајању на унапред одређену негацију и обесмишљавање ратне жртве (Исто). Ломпар у настојању да ширим потезима оцрта унутрашњу физиономију Драгише Васића и његов развојни пут у идеолошком, културном, па и политичком пољу, унеколико пренебрегава не само Васићев нијансирани тон излагања у расправи из 1919. године, већ и сасвим легитимне научне разлоге због којих је о својим сународницима писао синегдотски, у трећем лицу једнине. Он је најпре настојао да укаже колико на јединствени колективни дух својих ратних сабораца као носилаца врлина и слабости једног поколења, и као репрезентаната духа народа, у чијем основном разлогу за учествовање у ратовима и спремност да се поднесе жртва лежи наслеђени патријархални образац, као образац културе. Сам на једном месту истиче: „Наслеђе је резиме предачког искуства“ (14). Очигледно је, стога, да се он не заузима за ретроградан принцип

⁹ Сасвим извесно да Васић културно маркиране особине српског народа коментарише у затеченом стању, на примеру једног, мада медијалног поколења, онако како су испољене након дугог унутрашњег развоја и преображаја друштва. Управо у томе препознајемо становиште антрополога Рут Бенедикт да „разноврсност културе не проистиче само из лакоће којом друштва израђују или одбацују могуће облике живота“. Она је превасходно „последница скупа узајамне испреплетености културних обележја“. Коначан облик сваког традиционалног друштва, према томе, „далеко превазилази првобитни подстицај“ и зависи делом „од начина на који се дато обележје спојило с другим обележјима насталим из различих области искуства“ (Benedikt 1976: 64).

преживљавања племенске заједнице, већ за рационализацију мотива који покреће на акцију, а то је одбрана права на слободу целог народа, без обзира на то да ли његова унутрашња организација на историософској вертикали инклинира традиционалном или модерном полу. Чини се да се Васићев афирмативан став према тековинама патријархалне културе – а што су, како се испоставило, елементарни постулати хуманости – које су се могле изблиза видети на многобројним примерима у ратној немани, не може објаснити тек пишчевим одсуством критичког одмака од минулих догађаја и интелигибилним напором (савести) да се очува сакрални смисао жртве. Такво, условно потпуније, објашњење – мада не и последњу реч – можда могу пружити потоње генерације зато што неминовно располажу накнадним сазнањима о друштвено-историјској динамици у нашој земљи током минулог столећа, и колико-толико разложније коментаришу смену културних модела.

С друге стране, Васићев неоспорни став да је ратна дужност да се бране наслеђени обрасци културе колико и да се примењују у ратном стању, као гестови човечности и достојанства, своје упориште има у свим потенцијалним оспоравањима заслуга и неправедним оптужбама за одговорност за почетак Првог светског рата. Тај привидно монолитни колективни дух, посведочен обрасцима културе примењеним на терену, Васићев је аргумент да његов народ мора да има заслужено место на историјској мапи западне цивилизације, јер је целом свету показао како се може цивилизовано држати и у антицивилизацијским условима рата:

Ако је когод хтео да, у том погледу, упозна Србе, најбоље би их упознао на солунском фронту, где се они већ више година налажаху ван отаџбине (16).

На тај начин имплицитно је и ревидирао просветитељску дефиницију цивилизованог, у бити врло противречну.

Карактеристика српског народа, од које полази и коју подвлачи, јесте да мржња није покретач његових историјских чина нити разлог уласка у ослободилачке ратове. Мржња се, према Васићевој имаголошкој процени, јавља из међусобног непознавања заједница које су се обреле у сукобу, али и традиционалног односа два народа, неретко устројеног према негованим стереотипима и предрасудама. Уколико мржња местимице провејава у почетку, разбија се упознавањем са непријатељем, што је случај са Бугарима. *Не мрзећи* тако се намеће као прворазредан пример културације, изласка из таме колективно несвесног у колективно свесну и растућу љубав према себи и другоме. У својој анализи Васић не издваја индиферентност и игноранцију, што су расположења у нашем епохалном контексту, него наклоност и емпатију,

посебно према противнику, конкретно према Турцима или Бугарима, чак и у ишчашеној ратној ситуацији. Он тако не описује процес, еманципацију или илити прелазак из једног колективног осећања у друго, већ својство, антрополошки речено – образац културе српског народа: „Особина Срба да су неспособни да мрзе није остала незапажена од странаца“ (16). Штавише, Васић истиче особину потпуно опозитну мржњи: „Србин је племенит до погрешке, љубазан са својим суседом, чак и са својим непријатељем...“ (16).¹⁰

Демантију о осећању анимозитета и нетрпељивости према ратним непријатељима придружује и деманти исказа да су Срби преобладајуће ратнички народ.

Срби нису ратнички народ. Истина је: да се њихово срце узбуђивало при помисли на стару јуначку прошлост њихових предака и на нове, евентуалне националне подвиге; и тачно је: да је васпитање помагало да се оно узбуђење појачава и атавизам тако потхрањује (27).

У томе се спори и са Јованом Цвијићем:

Један ратнички народ хоће борбу као занат, један такав народ има тежњу да у борби живи, хоће ову, такорећи стално, откако се зна за Србе, они нису били један такав народ. Они су се много борили, то је истина, али су морали и много да се боре и да дуго држе пушку у руци. Њихов живот није био живот народа који је освајао, већ живот народа који се ослобађао. Они нису изазивали, него су изазивани; они нису принуђавали, већ су приморавани да се боре и да се бране (27).

Међутим, како даље наглашава, „Срби нису волели рат, и ратовали су само зато што су морали“ (30). Тако се ни у ослободилачке ратове није полазило због мржње, већ вере. Овде није реч о томе да је српски ратник, искључиво, какав *homo glorie*, који хрли ка слави, већ о Васићевој оригиналној опсервацији да хероизам на универзалном, хуманистичком плану, представља скромност: позивом на херојски чин човеку се враћа његово људско достојанство. Не борити се, дакле, против некога или нечега, већ за нешто: идеал слободе, голи живот. У тој алтернативној, али важећој дефиницији одбрамбеног рата колективистички дух је очевидан и неприкосновен. Он је слабио тек у радикалној угрожености, када сопствени живот

¹⁰ Мржњу, међутим, како региструје, вештачки индукују унутрашње, политичке несугласице: „Мржња, то је она страст коју смо ми стали да познајемо у нашем партијском животу. Ми смо ратовали са шест разних нација и ниједну од њих нисмо могли мрзети, а хтели смо да се између себе омирнемо“ (29).

појединцу бива важнији од заједнице. Будући да је донео појачано искуство смрти, прелазак Албаније изнудио је себичност и окренутост себи (46). Али и то Васић подводи под општу људску карактеристику. Васић зна да рат онемогућава прибраност: „У оном збуњеном, полусвесном стању, човек неразумљиво гледа како се догађаји сукцесивно нижу“ (45).

У прилог мирнодопском лику своје заједнице Васић наводи још један аргумент: Срби традиционално нису били острашћено религиозни. Стога су увек показивали завидну верску трпељивост према другим верским заједницама и облицима религиозности на овим просторима (30). Парадоксално, међутим, историја је показала да су у ратове готово искључиво улазили приморани да очувају религијски, односно национални идентитет, будући да су у њиховој културној самосвести ова два идентитета еквивалентна:

Истина је, да се њихови преци у почетку прошлога века беху подигли „за крст часни“. Али та борба значила је просто борбу за одбрану њихове вере, уколико је она била гоњена у циљу уништења српскога имена; она је значила борбу да би се слободно веровало и да би се тако очувало национално име. Религијско и национално заиста је значило једно исто и утолико је она борба имала верско обележје. Али никад Срби нису тежили да ма коме другом наметну своју веру (30).

Његова оцена српског духа проистекла је из непосредног дотицаја са сународницима у ратом обременењеној свакодневици, из јединственог жртвеног заједничарења. Зато он одлучно тврди:

Срби су физички здрав народ; они су, дакле, имали здрав дух. Здрав дух, то значи смео, предузимљив, одважан дух; здрав дух, значи, у исти мах, један јасан и истрајан дух. Овај дух није био врло подложен религијским, космополитским и анархистичким утицајима. Он је представљао један еклатантан пример чистог националистичког духа, ничим неизопачен, ничим непомућен. То је био дух који је, углавном, и са оправданих разлога, био задовољан самим собом; то значи довољно уравнотежен (29).

Руковођен тим увидом Васић је могао да направи паралелу и укаже на вредности и начела достојна да пређу са генерације на генерацију, на оне универзалне људске квалификативе који красе конкретан историјски народ. Управо је то његово поколење предано бранило дуже од шест година:

Пре ратова Срби су се могли поносити својим добрим и чистим обичајима. Највећи део народа беше очуван. Порок се мора крити по мрачним јазбинама, где је имао свој простор у коме се кретао, један простор ограничен, врло ограничен, кужан и презрен. Праг традиционално чистог огњишта беше за

њега несавладиво неприступачан. Највећа породична трагедија, то не беше ни банкарство, ни крајња оскудица, ни смрт, то беше умрљана част, осрамоћени образ породице. [...] Српска кућа, пре ратова, значила је истински одмор душе, праву чистоту једног храма, спас од ниских жеља. Оно што је учинило најлепшим Србе у ратовима, то је овај морални инстинкт и ова морална чистота, коју су они изнели из овакве куће. Полазећи у рат, они беху понели једно урођено осећање о части и светињи породице, за који они имађаху култ. Побеђени су заиста били задивљени његовим моралним идеализмом (53–54).

Васићу се можда може приговорити због идеализованог наратива о српским етичком кодексу, који садржи извесну дозу субјективности и пристрасности. Ипак, очигледно је да му је било стало да ослика ситуације у којима је постојао реални ризик да морална начела и принципи које је поштовао српски војник буду угрожени. Зато се његова студија може разумети и као аутентично сведочанство, колико унутрашње толико и спољашње, о видовима борбе да се вредности човечности не погазе. Оно се стога не сме пренебрегнути ни као опомена коју је, каткад имплицитно а каткад експлицитно, аутор упутио очекиваним или случајним читаоцима.

Управо је етос српског народа, демонстриран и чуван током ратова, у тесној вези са усменим предањем, виталним механизмом који је и тада обликовао колективну свест. Оно „има тако огроман утицај на људски живот, где му нигде нисмо могли наћи равнога, где нисмо могли видети више искрености“ (72). Захваљујући томе предању Срби су у току балканских и Првог светског рата правично поступали и достојанствено се понашали, а то ни тадашњи савезници нису могли да не примете.

Судећи према том сведочанству, његови саборци и сународници успели су да, упркос свим искушењима и изазовима ратних година, очувају и у пуном светлу прикажу особине као што су верност, послушност, поверење у вође, ведрина, презрив однос према смрти, креативност. Наравно, Васић не жели да прећути ни инат, као одлику виталности, јер га генерише жеља да се преживи и истраје упркос свим искушењима и страдањима: „Оно што су они дали, трпећи нечувено, а са најмање роптања, то се просто може назвати инатом мука. А инат је такође једна особина Срба“ (35).

Методолошки пак, Васићев густо опис служи да ментално обухвати српску културу као наталожени тоталитет симболичких система, попут веровања, идеологије, етоса, на основу чега се гради саморазумевање појединца и колектива, али и свет у коме се налазе. Аутор *Каракџера и менџалиџеша једној поколења* посегао је за свим расположивим методолошким оруђима како би читаоца убедио у оно што му је можда и најзначајније, а то је симболички ниво репрезентације српског народа – колико другима

толико и себи самима. Зато се Васић намеће као прворазредни тумач семиотички моћног система српске културе, довољно позван да га пресели у историософски домен, уз поруку да је поколење трансфер здравих традиција, од кога треба учити „оно што хоћемо да оставимо будућности у наслеђе“. На основу таквог методолошког заокрета Васић акценат ставља на вертикални смисао баштине, на њену културацијску снагу:

Његов здрав инстинкт, његова схватања и његова искуства, то је оно што је потребно најпре упознати, а потом изразити. То је оно што је носио све, што је дао све, што је изразио живот и закон народни; други су га само потпомагали. Скоро у свима његовим акцијама налази се апсолутна искреност. Без раздражљивости, без страсти, без фарисејства, правичан, честит, племенит, он је вазда умео и знао да постави све на своје право место (73).

Поштовањем знања о правилном аксиолошком устројству света, и разумевањем наслеђа које то устројство одржава у времену, према Васићевом племенитом инсистирању, у овој расправи се предупредује обесмишљавање ратне жртве. Из осећања света, својственог учесницима у ратним дешавањима друге деценије XX века, могао је и проистећи готово надљудски напор да се одбране вредности хуманости као фундаментални чиниоци егзистенције. Васић о томе у закључку своје расправе егзалтирано пише:

А на ономе путу Права које тражи слободу за све, за оне циљеве и за онај идеал Демократије, жртвоваше се Срби и улагаше у један свестан напор од почетка па до свог последњег народног даха. На томе путу и у тој борби, један народ мали али срчан и из њега једно поколење великодушно и изузетно високог идеализма, једна генерација чији је пример у овој највећој борби инспирисао и душе великих нација, по њиховом сопственом признању, дало је све своје снаге којима је располагао, сву своју љубав из које се једино и састајало. Она је дала све што је могла дати и чак, сви се једнодушно слажу, више него што је могла дати (77).

Пишчево појачано узбуђење има своје оправдање у побудама да се састави један спис који ће осветлати образ заједнице суочене са злурадостима, контроверзама и кривотворењима, и то, сасвим парадоксално, у научне сврхе.

Васићеви увиди, иако наменски написани и плод једне фазе његовог духовног и интелектуалног развоја, имају посебну тежину уколико узмемо у обзир да он у својој фикционалној прози задире у дубину ослабљеног, поколебаног и разочараног појединца, са превасходно суженом, субјективизованом визијом историјских догађаја. Преломљени кроз његову свест и

одмерени његовим нужно апартним постојањем, ти догађаји имају деформисани смисао. Индивидуализовани књижевни јунак се са изазовима граничних ситуација не носи на исти начин као колектив. Заправо, актери Васићевих проза својим гестовима и психолошком конституцијом преиспитују оне вредности, идеале и постигнућа на којима инсистира писац *Каракџера и менишалићеша једној њоколења*.¹¹ Ломови и патње страдалника у модернистички постављеној орбитали самозагледаности и сувишности, не носе национално већ епохално, па и општељудско обележје. Они своје искуство рата оркестрирају у анационалном регистру и психопатолошки га раслојавају.

Јавља се, притом, и својеврсни амбигвитет између патриотски надахнутог публицисте, на једној, и реалног политичког субјекта, на другој страни, на шта нас подсећа и Милош Тимотијевић:

Идеалистичко, некомпромисно родољубље често је било једино мерило за деловање у друштву, што се истовремено сударало с његовим политичким и уметничким ставовима (Тимотијевић 2016: 311).

Васић, емотивно и искуствено обременен, обитава у дијалектици премодерног и модерног осећања света и аксиолошком процепу које прелазни период носи, пригрливши бол и патњу свога народа упркос свим критикама које му из васпитно-дидактичких разлога упућује. Ако се отуда и усудимо да направимо епистемолошки узмак од истина које нам Васић подастире, можемо се запитати није ли оно изложено у *Каракџеру и менишалићешу једној њоколења* можда само његово унутрашње расположење, пројектовано на колективни лик; његово *вјерују* о сународницима, које је, и као хипотеза, одрживо у одређеној фази историјског трајања заједнице, али не и за целокупно постојање српског народа.¹²

Макар и као апартно сведочанство, које више говори о писцу него о предмету његовог опуса, *Каракџер* нас данас позива да се огледнемо у предоченим особинама наших предака из Васићевог времена. Јер, ми смо често склони да упоређујемо савремене историјске и политичке ситуације с онима из даље и ближе прошлости, да у њима проналазимо сличности и истоветности које нас погађају, и над којима можемо да испољимо сав

¹¹ Питање смисла жртава у делима Драгише Васића и авангардних писаца разматра Мило Ломпар у тексту „Профил Драгише Васића“ (Ломпар 2005: 5–26).

¹² Отуда можда и оправдано Михајло Пантић сматра да је Васић приоритетно писац и у својим публицистичким радовима, попут *Каракџера и менишалићеша једној њоколења* или *Девејшћо шреће*, управо „због тога што увек креативно реактивира властито искуство“ (Пантић 2008: 206).

сиорановски историософски цинизам јер на друштвену закономерност поновљивости ситуација у дугом трајању очигледно не можемо да утичемо, бар не полазећи од себе самих. Међутим, ретко кад, бар не јавно и дискурзивно и без идеолошких копрена, прибегавамо одгонетању тога какав смо карактер наследили и сачували кроз време, одолевајући историјским искушењима, а које смо особине, особине које се подједнако добро познају и у граничним ситуацијама и у свакодневном животу, изгубили у међувремену – можда и бесповратно.

ИЗВОР

ВАСИЋ 1990: Драгиша Васић. *Карактер и менталитет једној поколења*. Одабрана дела. Прир. Маринко Арсић Ивков. Београд: Алтера –Траг.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСИЋ 2018: Јана М. Алексић. „Ратне позлате: маргиналије о српској приповедној и документарној прози о Великом рату“. Поговор у: *Приче, сећања, сведочанства*. Саставила Ј. М. Алексић. Антологијска едиција Први светски рат у српској књижевности. Том 2. Београд: Службени гласник, 479–497.
- ARSENJEVIĆ MITRIĆ 2018: Jelena Arsenjević Mitrić. “Orientalist discourse in Ivo Andrić’s ‘Bosnian Chronicle’”. *World Literature Studies*, 1, vol. 10: 27–38.
- АРСИЋ ИВКОВ 1990: Маринко Арсић Ивков. Предговор у: *Карактер и менталитет једној поколења*. Одабрана дела. Прир. М. Арсић Ивков. Београд: Алтера –Траг, I–VIII.
- BENEDIKT 1976: Rut Benedikt. *Obrasci kulture*. Prev. Božidar Marković. Beograd: Prosveta.
- GINGRICH 1996: Andre Gingrich. “Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe”. In: *Mediterranean Ethnological Summer School*. Bojan Baskar – Borut Brumen. Piran: Inštitut za multikulturene raziskave, 99–127.
- GINGRICH 2015: Andre Gingrich. “The Nearby Frontier: Structural Analyses of Myths of Orientalism”. *Diogenes* 60, 2: 60–66.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ 2008: Владимир Димитријевић. „Заточник оклеветане војске: *Карактер и менталитет једној поколења* данас“. У: *Животи и дело Драгише Васића*, зборник радова са научног скупа одржаног у Горњем Милановцу 26. и 27. септембра 2005. године поводом 120. годишњице рођења и 60. годишњице смрти Драгише Васића (1885–1945–2005). Прир. Борисав Челиковић. Горњи Милановац: Музеј рудничко-таковског краја, 371–380.
- ДУШАНИЋ 2017: Дуња Душанић. *Фикција као сведочанство: искуство Првој светској рата у прози српских модернисата*. Београд: Досије студио.
- ЈОВАНОВИЋ 2008: Бојан Јовановић. *Пркос и инаш – етнопсихолошке студије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- КАШАНИН 2004: Милан Кашанин. *Сусрећи и исма. Пронађене ствари. Мисли*. Изабрана дела Милана Кашанина, књ. 6. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- ЛОМПАР 2005: Мило Ломпар. „Профил Драгише Васића“. Предговор у: Драгиша Васић. *Црвене мајле*. Београд: Народна књига, 5–26.
- МАННАЈМ 2009: Karl Manhajm. *Eseji o sociologiji znanja*. Prev. Predrag Novakov. Novi Sad: Mediterran Publishing.

- PALAVESTRA 2014: Aleksandar Palavestra. „Arheološki izlet u pograničnu koloniju“. *Етноантрополошки проблеми*, н. с., 9. 3: 669–695.
- ПАНТИЋ 2008: Михајло Пантић. „Приповетке Драгише Васића: човек прича после рата“. У: *Живот и дело Драгише Васића*, зборник радова са научног скупа одржаног у Горњем Милановцу 26. и 27. септембра 2005. године поводом 120. годишњице рођења и 60. годишњице смрти Драгише Васића (1885–1945–2005). Прир. Борисав Челиковић. Горњи Милановац: Музеј рудничко-таковског краја, 205–225.
- SAID 2002: Edvard Said. *Kultura i imperijalizam*. Prev. Vesna Bogojević. Beograd: Časopis Beogradski krug.
- SAID 2008: Edvard Said. *Orijentalizam*, drugo izdanje. Prev. Drinka Gojković. Beograd: Biblioteka XX vek – Knjižara Krug.
- ТИМОТИЈЕВИЋ 2016: Милош Тимотијевић. *Драгиша Васић (1885–1945) и српска национална идеја*. Београд: Службени гласник.
- TODOROVA 1999: Marija Todorova. *Imaginarni Balkan*. Prev. s engleskog Dragana Starčević i Aleksandra Bajazetov-Vučen. Beograd: Biblioteka XX vek.

Jana M. Aleksić

DRAGIŠA VASIĆ'S ETHNOPSYCHOLOGICAL INSIGHTS IN
THE BOOK *KARAKTER I MENTALITET JEDNOG POKOLENJA (1919)*
(*THE CHARACTER AND MENTALITY OF A GENERATION*)

Summary

Karakter i mentalitet jednog pokolenja (1919) (The Character and Mentality of a Generation) (1919) represents the debate of Dragiša Vasić on the ethnopsychological qualities of the Serbian people. In order to wipe away stereotypes and wrong judgments of Gustav Le Bon, an intellectual whose discourse is colonial, and hence fraught with bias generating new ones in the progressiveness of Western civilization, the Serbian writer and publicist reveals sociocultural and anthropological characteristics of his compatriots and explains their motives for taking part in world flows in the first decades of the 20th century. The types of discourse both indirectly and directly represented in this documentary-memoir prose are demarcated in this paper. Vasić's methodological procedure is analyzed, the degree of distance from the subject of research is measured and his points of view and the manner of presenting are contextualized culturally and historically. Furthermore, the code of ethics and the Serbian Army habitus had first been brought into and then interpreted in the light of a cause and effect relationship relation with the historical moment of this journalistic work, which are the first years after the First World War and Vasić, as their war comrade, had the first-hand experience of. Consequently, he could describe it.